

Pauls BALODIS

LU Latviešu valodas institūts

UZVĀRDI AR FIZIOĢEOGRĀFISKAS (PAAUGSTINĀTA RELJEFA) SEMANTIKAS ETIMONU

Raksts turpina aizsākto pētījumu, kura mērķis – izmantojot pirmām kārtām latviešu valodas antroponīmisko materiālu, noskaidrot uzvārdu pirmatnīgās semantikas grupas, izveidojot teorētisku etimoloģiski semantisko antroponimikona modeli un salīdzināt to ar Baltijas jūras areāla valodu analogisku modeli, tādējādi parādot, cik lielā mērā šis teorētiskais modelis ir realizējies katrā no salīdzināmajām valodām, resp., latviešu, igauņu, somu, lietuviešu, poļu, krievu un vāciešu. Darba mērķim pakļauti arī citi darba uzdevumi, starp tiem arī sagrupēt latviešu priekšvārdus un uzvārdus pēc to sākotnējās semantikas.

Par dažādas pirmatnīgās semantikas latviešu uzvārdiem ir publicēti vairāki pētījumi (Blese 1929; Сталтмане 1981; Balodis 2004a; 2004b; 2005; 2006; 2007; 2008 u. c.). Šoreiz uzmanības centrā ir uzvārdi ar paaugstināta reljefa etimonu. Tiek analizēti tikai latviešu personvārdi, kas darināti uz latviešu apelatīvās leksikas bāzes. Rakstā tiek ievērots formāls princips: par latviskiem personvārdiem tiek uzskatīti tādi, kam ir atbilstmes apelatīvajā leksikā. Arī salīdzinājumam (igauņu, somu, lietuviešu, poļu, krievu, vācu valodā) ir izraudzīti tikai tie personvārdi, kas darināti no attiecīgās valodas leksēmām, resp., neaizgūtīe antroponīmi. Galvenokārt salīdzinājums balstīts uz sinhrono materiālu, tomēr iespēju robežās tiek izmantoti arī vēsturiskie avoti.

Latviešu un kaimiņtautu uzvārdos ļoti bieži atspoguļojas apkārtnes reljefs. Iespējams, ka tas saistīts ar konkrētās personas apdzīvoto vietu un tās ģeogrāfisko vidi. Arī krievu onomaste A. Superanska ir atzinusi, ka „ģeogrāfiskās vides ietekme uz onomastikonu ir objektīvs faktors, kas darbojas pastāvīgi, un ikvienas tautas vārdi nes zīmogu no tās ģeogrāfiskās apkārtnes, kur attīstījusies tās tautas kultūra” (Суперанская 1973, 38–39).

Latviešu antroponīmiskajā sistēmā fizioģeogrāfiskas semantikas uzvārdu ir visvairāk (530 jeb 19,6% no visiem latviskas izcelsmes uzvārdiem) – salīdzinājumam: citas lielākās semantiskās grupas: faunas semantikas uzvārdu kopā

ir 16,5 % (no tiem vislielākā ir putnu semantikas grupa), floras semantikas uzvārdu – 16,3 % (no tiem vislielākā – koku nosaukumu motivētā uzvārdu grupa), cilvēka ārēja izskata un rakstura motivēti – 14,6 %.

Tā kā fiziogēogrāfiskas semantikas uzvārdu ir daudz (kā jau minēts – gandrīz 20%, citu tautu antroponīmiskajās sistēmās ievērojami mazāk – ap 12 %) un pēc sākotnējās nozīmes tie ir dažādi, ir mērķtiecīgi tos analizēt vairākās apakšgrupās:

- uzvārdi, kuru etimons norāda uz paaugstinātu reljefu (6,2 %),
- uzvārdi, kuru etimons norāda uz pazeminātu reljefu (0,9 %),
- uzvārdi, kuru etimons saistīts ar ūdenstecēm un ūdenstilpnēm (6,2 %),
- citi fiziogēogrāfiskas semantikas uzvārdi (6,3 %).

Biežāk sastopamie aplūkojamās latviešu uzvārdu grupas motivētājvārdi, resp., uzvārdu etimoni, ir *kalns* (kas dominē ar ievērojamu pārsvaru), *pakalns*, *kaugurs*, *kangars*, *klints*. Droši vien šajā apakšgrupā vēl būtu minami arī latv. uzvārdi, kas darināti no apvidvārda *kalva* ‘paugurs’, piemēram: uzv. *Kalva* (5)¹, *Kalviņš* (7), varbūt arī *Kalvītis* (10), lai gan pēdējais var būt arī radies no profesijas nosaukuma *kalvis* ‘kalējs’ (plašāk par apelatīvu *kalva* Lejaskurzemē skat. Laumaņa 2004, 237).

Kopumā no uzvārdiem ar etimonu *kalns* Latvijā visizplatītākie ir *Kalniņš* (881), *Pakalns* (53), *Kalns* (48), *Kalnājs* (34), *Kalnietis* (23), kā arī salikteņuzvārdi: *Rožkalns* (45), *Brīvkalns* (40), *Zaļkalns* (37), *Bērzkalns* (36), *Liepkalns* (31), *Augstkalns* (19), *Mierkalns* (18), *Pilskalns* (18), *Oškalns* (17), *Akmeņkalns* (15), *Zaļaiskalns* (15) u. c.

V. Staltmanes monogrāfijas (Сталтмане 1981) atgriezeniskajā vārdnīcā ir minēts ap 180 salikteņuzvārdu ar otro komponentu *-kalns* un 13 – ar *-kalniņš*.

Visu rakstā salīdzināmo kaimiņtautu uzvārdos ir sastopama vispārīgā leksēma *kalns*, resp., tās ekvivalenti attiecīgās valodās:

¹ Skaitlis iekavās rāda uzvārda biežumu, kas reģistrēts V. Staltmanes atgriezeniskajā vārdnīcā (Сталтмане 1981); šis skaitlis ir nosacīts, bet ļauj spriest par izplatītākajiem un retajiem uzvārdiem. Citu valodu uzvārdu biežums ir dots pēc attiecīgajām vārdnīcām vai interneta datiem (igauņu). Sk. avotu sarakstu.

1. tabula. **Uzvārds *Kalns* un tā semantiskās paralēles**

Latviešu	Igauņu	Somu	Lietuviešu	Poļu	Krievu	Vācu
Kalns (48)	Māgi	Mäki (5969)	Kalnas	Góra	Горный	Berg
Kalniņš (881)	(3775)	Mäkinen (21196)	Kalnelis	Górka	Горных	Bergan
Kalniškāns (4)	Māe (674)	Mäkelä (18836)	Kalnaitis	Górecki	Горняк	Berge
Kalnišķis (5)	Māgilai-	Vuori (3445)	Kalnauskis	Górski	Горин	Berger
Kalnišs	nen (11)	Vuorinen (6673)	Kalnius	Górak	Горкин	Bergle
Kalnājs (34)		Vaara	Kalnēnas			Bergler
Kalnītis (9)			Kalnutis			Bergs
Kalnieks (1)			Kalnikas			
Kalnietis (23)			Kalnynas			
Kalnieks						
Kalnenieks						

No onomastiskās vārddarināšanas viedokļa latviešu valodā neatvasinātu darinājumu šai uzvārdu grupā ir samērā maz. Ir tikai daži nulles afiksācijas ceļā radušies personvārdi: jau minētie *Kalns, Kalva, Klints, Kaugurs, Kangars, Kangers, Kāpa, Krauja*. Pavisam neliels skaits ir arī potenciālo prefiksālo derivātu – *Aizkalns, Nokalns, Pakalns, Uzkalns*, lai gan arī šajos gadījumos varētu diskutēt, vai prefikss ir bijis jau apelatīvu līmenī (sal. latv. sugas vārdus *no-kalne, pakalns, uzkalns*), vai arī izmantots kā antroponīmu derivatīvais afikss. Tabula rāda vairākus iespējami prefiksālos latviešu šīs semantikas uzvārdus salīdzinājumā ar citām sastatāmajām valodām:

2. tabula. **Latviešu uzvārdi – potenciālie prefiksālie derivāti**

Aizkalns (9) Aizkalnietis (2)	–	Takamäki (204) Perämäki (644)	Užkalnis Užkalnys Ažukalnis	Zagóra 300 Zagórny 300 Zagórski	Загоров- ский	Über- berger
Nokalns (6) Piekalniņš (1)	Māgiveer (24)	Mäkirinne (85) 383	Šlaita Šlaitas	–	–	Hald(e) Halder
Pakalns (53) Pakalnietis (14) Pakalniņš (5) Pakalniņš (3)	–	–	Pakalnis Pakalnišķis Pakalnickas	–	–	Hügel
Uzkalns (3) Uskalns (5) Antkalniņš (1) (?)	Kūngas (184) Kink (470)	Ylösmäki ? (110) Ylimäki (582)	–	Pagórek	Колмогоров Холмого- ров Холмский	Hügel

Piemēri liecina, ka latviešu antroponīmikā prefiksācija bieži tiek kombinēta ar sufiksālo derivāciju (skat. *Aizkalnietis*, *Piekalnītis*, *Pakalnietis*, *Pakalniņš*, *Piekalnīts*, *Antkalniņš* u.c.).

Latviešu antroponīmikā ļoti izplatīts ir sufiksālais derivācijas veids, galvenokārt pievienojot izskaņas *-iņš*, *-išs*, *-ītis*, *-īts* (*Kalniņš* (881), *Mazkalniņš* (4), *Jaunkalniņš* (1), *Puķukalniņš* (1), *Kraujiņš* (2), *Kalnītis* (9), *Mālkalnītis* (1)) vai – ievērojami retāk – *-išķis* un *-ietis* (*Kalnišķis* (5), *Bērzkalnietis* (1), *Augstkalnietis* (3), *Jaunkalnietis* (1), *kā arī -nieks, -enieks* (*Kalnieks* (1), *Kalnenieks* (2), *Kraujnieks* (2), *Kraujenieks* (2)).

Tomēr visvairāk ir dažādas etimoloģiskās semantikas niansēm saistītu salikteņuzvārdu, kur 2. komponents ir *-kalns* vai *-kalniņš*. No antroponīmiskās vārdarināšanas viedokļa, ņemot vērā arī pirmatnējās semantikas aspektu, tos varētu dalīt vēl sīkāk:

1. komponents – substantīvs:

- ar floras nozīmi: *Apiņkalns* (1), *Auzukalns* (1), *Bērzkalns* (36), *Egļukalns* (1), *Ievkalns* (1), *Kārklukalns* (2), *Kļavukalns* (3), *Kļavkalns*, *Krūmkalns*, *Ķirškalns* (1), *Lazdkalns* (1), *Oškalns* (17), *Ozolkalns* (4), *Paegļkalns* (2), *Priedkalns* (1), *Puķkalns* (2), *Ziedkalns* (3), *Rožkalns* (45) – tieši šis uzvārds šajā apakšgrupā ir visizplatītākais. *Liepkalns* (31), *Liepaskalns* (2), *Liepukalns* (3), *Liepkalniņš* /pēdējie piemēri uzskatāmi rāda visus trīs iespējamus salikteņu tipus – 1. komponents – bez galotnes, 1. komponents – ar Gen. sg. galotni un 1. komponents – ar Gen. pl. galotni; teorētiski vēl varētu būt **Liepiņkalns*, **Liepaskalniņš*, **Liepukalniņš*, **Liepkalnītis*, **Liepkalnietis*, taču šādi uzvārdi nav reģistrēti Latvijā/. Salīdzināmā uzvārdu tabula:

3. tabula. **Latviešu uzvārdi no etimoniem *liepa+ kalns* un to semantiskās paralēles**

Liepaskalns (2)	Pärnamäe (43)	Lehmusvaara (111)	–	–	–	Linden- berg(er)
Liepkalns (31)	Pärnmäe (12)	Lehmusvuori				
Liepkalniņš	Pärnamägi	(144)				
Liepukalns (3)	(112)					

- ar faunas nozīmi: *Briežkalns* (5), *Caunkalns* (1), *Lāčkalns* (1), *Lapskalns* (1), *Vuškalns* (4) < dial. leksēma *vuška* ‘aita’ /taču Latvijā nav reģistrēts ne **Aunkalns*, ne **Vucankalns*/;

4. tabula. **Latviešu uzvārdi no etimoniem *briedis, cauna, lācis, lapsa + kalns* un to semantiskās paralēles**

Briežkalns (5)	Pōdra- māgi	Peuramāki 'zieme briež-kalns' Hirvimāki (203) 'aļņakalns' Vaattovaara (310) 'briežu govš kalns'	–	–	–	Hirschberger
Caunkalns (1)	Nugismāe	Nāätāmāki	–	–	–	Zobelberg
Lāčkalns (1)	Karumāgi	–	–	–	–	Bärberg (nav gan Vācijā)
Lapskalns (1) Lapškalns	Reinumā- gi (62)	Kettumāki	–	–	–	Fuchsberg(er) Foxberger Fuxberger

- ar fiziogēogrāfisku nozīmi: *Akmeņkalns* (15), *Avotkalns* (2), *Birzkalns* (3), *Dambkalns* (1), *Druvaskalns* (10), *Ezerkalns* (12), *Grantskalns* (5), *Jūrkalns* (2), *Krastkalns* (2), *Lejaskalns* (2), *Līckalns* (2), *Mālkalns* (9), *Mežkalns* (5), *Oļukalns* (1), *Pļavkalns* (2), *Purkalns* (3), *Silkalns* (14), *Smilškalns* (12), *Strautkalns* (8), *Zemeskalns* (1), *Zvirgzdkalns* (1); 5. tabula atspoguļo dažas paralēles:

5. tabula. **Latviešu uzvārdi no etimoniem *druva, ezers, mežs, sils + kalns* un to semantiskās paralēles**

Druvaskalns (10)	Viljamāe (18)	Peltomāki (1391) Elomāki (124) Elovaara (332) Elovuori	–	–	–	Feldberg Acker- berg(er)
Ezerkalns (12)	Jārvamāgi (32) Jārvmāgi (26) Jārvemāgi (18) Jārvemāe (13)	Jārvenmāki (92) Jārvimāki (214)	–	–	–	See- berg(er) 610
Mežkalns (5) Silkalns (14) Silakals (4)	Metsmāgi (18) Metsmāe Palumāgi (8)	Metsāmāki (206) Metsāvaara Metsāvuori 365	–	–	–	Förstberg Forstber- ger

- ar citu konkrētu nozīmi: *Dzelzskalns* (5), *Tēraudkalns* (2) – šādas semantikas uzvārdi ir arī igauņiem, somiem un vāciešiem, *Sudrabkalns* (4), *Zeltkalns* (9), *Varkalns* (1), *Ratkalns* (1), *Sauleskalns* (12) – atbil-

smes ir tikai somu un vācu valodā, *Vīnkalns* (13), *Vīndedzkalns* (1) – vienīgais 3 sakņu salikteņuzvārds šajā semantiskajā grupā), *Cukurkalns* (5) – šāda paralele ir tikai latviešu un vācu valodā (sal. *Zuckerberg*).

6. tabula. **Latviešu uzvārdi ar etimonu *saule, sudrabs, vīns* + *kalns* un to semantiskās paralēles**

Sauleskalns (12) Saulkalns (1) Sauliškals (1)	–	Aurinkovuori	–	–	–	Sonnenberg(er) 626
Sudrabkalns (4)	Höbemägi (81)	Hopiavuori (127)	–	–	–	Silberberg(er)
Vīnkalns (13) Vīndedzkalns (1)	Viinamägi (39) Viinamäe (16)	Viinamäki (620) 'degvīna kalns'	–	–	–	Wein-berg(er) 703

7. tabula. **Latviešu uzvārdi ar abstraktas nozīmes etimonu – *gods, miers* – kā pirmo salikteņa daļu + *kalns* un to semantiskās paralēles**

Godkalns (1)	–	–	–	–	–	Ehreberg Ehrenberg
Mierkalns (18)	Rahumägi	Rauhamäki (285)	–	–	–	Friedenberg(er)

- ir daži latviešu salikteņuzvārdi, kur pirmais komponents – personvārds: *Jāņkalns* (6), *Jurkalns*, *Pēterkalns* (mūsdienās gan vairs nav sastopams), *Kriškalns* (3), *Mārtiņkalns* (1), *Tomkalns* (2), taču kartotēkā nav ne **Kārļkalna*, ne **Anškalna* vai **Annaskalna*, lai gan šādi vietvārdi Latvijā eksistē. 8. tabula atspoguļo dažas paralēles kaimiņu valodās.

8. tabula. **Latviešu uzvārdi ar personvārdu kā pirmo komponentu + *kalns* un to semantiskās paralēles**

Jāņakalns Jāņkalns (6) Jāņkalniņš Jānekalns (5)	Jaanimägi (161) Jaanimäe (90)	Juhavaara	–	–	–	Johansberg
Tomkalns (2)	–	Tuomivaara (270) Tuomimäki Tuomvuori	–	–	–	Tomberg

- Īsi pieskaroties latviešu salikteņuzvārdiem, kuru pirmais komponents ir adjektīvs, savienojot derivatīvo un semantisko aspektu, vispirms jāmin uzv. *Augstkalns*. Šādas semantikas uzvārdi ir gandrīz visās salīdzināma-

jās valodās:

9. tabula. **Latviešu uzvārdi ar etimonu *augsts* + *kalns* un to semantiskās paralēles**

Augstkalns (19)	Kōrgemāgi (25)	Korkeamāki (740)	Aukštkalnis	–	Високо-	Hoberg(er)
Augstkalniņš (1)	Kōrgemāe (36)	Ylösmāki (110)	Aukštikalnis		горный	Hochberg
Augškalns (4)	Kōrgmāe (6)	Ylämāki (137)				
Aukškalns						
Augstkalnietis (3)						

Latvijā sastopams gan uzv. *Baltaiskalns*, gan pavisam rets uzv. *Mellkalns* (V. Staltmanes materiālos vispār nav reģistrēts). Neizdevās atbilstošas semantikas uzvārdus konstatēt tikai lietuviešu un poļu valodā:

10. tabula. **Latviešu uzvārdi ar etimonu *balts*, *melns* + *kalns* un to semantiskās paralēles**

Baltaiskalns (1)	Valgemāe (75)	Valkeavaara	–	–	Белогоров	Weißenberg(er)
Baltkalns (4)		Valkeavuori			Белогорский	
		Valkeamāki			Белогорцев	
Mellkalns	–	Mustamāki (121)	–	–	–	Schwarzenberg(er)
Melnkalns						
Melnaiskalns						

Latviešu valodā ir arī reģistrēti saliktoņuzvārdi, kur pirmo komponentu veido krāsas nosaukums: *Sarkalns* (1), *Sarkankalns*, *Zaļkalns* (37), *Zaļaiskalns* (15), pat *Zaļškalns* (1), *Zilkalns* (3), bet nav **Zilaiskalns*.

Uzvārds *Brīvkalns* ir izplatīts Latvijā, taču tam nav semantisko atbilstmju lietuviešu, poļu un krievu valodā:

11. tabula. **Latviešu uzvārdi ar etimonu *brīvs* + *kalns* un to semantiskās paralēles**

Brīvkalns (40)	Priimāgi (142)	Vapaavuori (175)	–	–	–	Freiberg(er)
	Vabamāgi (10)					

Šajā grupā vēl būtu minami uzv. *Garkalns*, *Īskalns*, *Jaunkalns*, *Veckalns*, *Klajkalns* (1):

12. tabula. **Latviešu uzvārdi ar etimonu garš, jauns, vecs + kalns un to semantiskās paralēles**

Garkalns (8) Garokalns (1)	Pitkāmāe (19)	Pitkāmāki (293)	–	–	–	Langberg
Jaunkalns (5) Jaunkalniņš (1) Jaunkalnietis (1)	Noormāgi (183) Uusmāgi (12) Uusmāe (12)	Uusimāki (570)	–	–	–	Neuberg(er)
Veckalns (4) Veckalniņš (5)	–	Vanhamāki (154)	–	–	–	Altenberg(er)

Antonīmiskis uzvārdu pāris *Lielkalns* un *Mazkalns*:

13. tabula. **Latviešu uzvārdi ar etimonu liels, mazs + kalns un to semantiskās paralēles**

Lielkalns (11)	Suurmāe (34) Suurmāgi (29)	Isomāki (944)	–	–	–	Grossberg(er)
Mazkalns (2) Mazkalniņš (4)	–	Pienimāki (323) Vähāmāki (710)	–	–	–	Kleinberg(er)

Uzv. *Plataiskalns* – reti sastopams Latvijā, bet antonīmiskais iespējamais **Šaurkalns* vai **Šauraiskalns* mūsdienu antroponīmiskajā sistēmā nav reģistrēti:

14. tabula. **Latviešu uzvārdi ar etimonu plats + kalns un to semantiskās paralēles**

Plataiskalns (1)	Laidmāe (13)	–	–	–	–	Breitberg(er) Weitberger
------------------	--------------	---	---	---	---	-----------------------------

Vairākumā gadījumu šeit minētie latviešu saliktoņuzvārdi radušies no mājvārdiem vai citiem toponīmiem (kalnu nosaukumiem), resp., tie būtu uzskatāmi par detoponīmiskiem uzvārdiem. Tomēr iespējams, ka šis uzvārdu paralēles liecina par kalkēšanu no vācu valodas. Lai gan vairāki piemēri liecina, ka eksistē skaidras paralēles starp latviešu un somugru valodām, bet mūsdienu vācu valodas sistēmā attiecīgais uzvārds nav reģistrēts, piemēram:

15. tabula. **Latviešu uzvārdi ar etimonu *apse, gals, ieva + kalns* un to semantiskās paralēles**

Apškalns (2)	Haava-māgi (9) Haavamāe (11)	Haapamāki (1162)	–	–	–	Espenberg (nav vācu uzv. vārdnīcā, bet ir Igaunijā)
Galkalns (1)	Otsamāgi (9)	Laitamāki (222) 'malas, nomales kalns' Syrjämāki (199) Syrjävaara 'malas kalns'	–	–	–	–
Ievkalns (1)	–	Tuomivaara (270)	–	–	–	–

Vairāki šīs semantikas uzvārdi sastopami tikai latviešu valodā, resp., paralēles citās kaimiņvalodās konstatēt neizdevās: *Ābelskalns* (3), *Ābeļkalns* (1), *Apkalns* (10), *Dzintarkalns* (1), *Īskalns* (1), *Kaļķukalns* (1), *Krievkalns* (3), *Kriškalns* (3), *Leiškalns* (3), *Leišukalns* (1), *Mārtiņkalns* (1), *Podkalns* (11), *Pretkalns* (1), *Puļķkalns* (1), *Rāvkalns* (1), *Taurkalns* (2). u. c. Lielākoties tie ir reti uzvārdi.

Arī igauņu valodā ir daudz salikto uzvārdu, kuru otrais komponents ir *māgi* vai *māe* 'kalns' (attiecīgi 167 un 326). Daži igauņu piemēri, kuriem semantiskas atbilstības nav konstatētas latviešu uzvārdu sistēmā: *Saaremāgi* 'salu kalns', *Lannemāgi* 'biezokņa kalns', *Hanimāgi* 'zoskalns', *Kiigemāgi* 'šūpolkalns', *Niinemāgi* 'lūku kalns', *Pihlamāgi* 'pīlādžkalns', *Tuulmāgi* 'vējkalns', *Paalmāe* 'pāļu kalns' un daudzi citi.

Šī fiziogēogrāfiskās semantikas apakšgrupa visplašāk ir pārstāvēta somu uzvārdu sistēmā. Somu uzvārdu pētniece E. M. Nerhi konstatējusi, ka jauno uzvārdu pieņemšanas laikā, no 1935. līdz 1937. gadam, uzvārdi ar leksēmu *māki* bija populāri galvenokārt starp zemniekiem. Uzvārdi ar leksēmu *vuori* ir pieņemti diezgan vienmērīgi visās sociālajās grupās, bet, piemēram, uzvārdus ar komponentu *-vaara* nav gribējuši lietot strādnieku šķiras pārstāvji, bet pārējo sociālo grupu vidū šī komponenta frekvence jeb uzvārdu īpašnieku skaits ir samērā liels – virs vidējā (Närhi 1996, 87–88). Vēl viens kalna apzīmējums – *tunturi* – somu uzvārdos gandrīz nav sastopams, iespējams, tādēļ, ka tas izplatīts Somijas ziemeļdaļā – Lapzemē, bet somu valodā ienācis tikai 17. gadsimtā.

Šādi uzvārdi mūsdienu Somijā ir ļoti populāri – to rāda šo uzvārdu biežums: *Mäki* (5969), *Vuori* (3445), *Vaara* (1003), kā arī daudzi salikto uz-

vārdi (piemēri, kam nav semantisko atbilstmju latviešu valodā) – *Etelämäki* ‘dienvidkalns’, *Länsimäki* ‘rietumkalns’, *Hellevaara* ‘tveices kalns’, *Hallamäki* ‘salnas kalns’, *Tuiskuvaara* ‘puteņkalns’, *Heinäsmäki* ‘sienakalns’, *Kotimmäki* ‘mājkalns’, *Saunamäki* ‘pirtskalns’, *Aittamäki* ‘klētskalns’, *Latomäki* ‘šķūņa kalns’, *Muurimäki* ‘mūra kalns’, *Moisiomäki* ‘muižkalns’, *Miilumäki* ‘ogļu ceplja kalns’, *Siltavuori* ‘tiltkalns’, *Palomäki*, *Palovaara* ‘ugunskaln’, *Maljamäki*, *Maljavaara* ‘kausakaln’, *Lampimäki* ‘diķa kalns’, *Niemimäki* ‘zemesraga kalns’, *Sukuvaara* ‘dzimtaskaln’, *Ilomäki* ‘priekakaln’, *Hakamäki* ‘aķakaln’, *Kirvesmäki* ‘cirvjakaln’, *Ritamäki* ‘lamatu, slazdu kalns’, *Vasaramäki* ‘āmurkalns’, *Tervämäki* ‘darvas kalns’, *Kuivämäki* ‘sauskalns’, *Silomäki* ‘gludkalns’, *Väärämäki* ‘nepareizs, greizs kalns’, *Aarnivaara* ‘gigantisks, milzīgs kalns’, *Ihanämäki* ‘lielisks, brīnišķīgs kalns’, *Pyhämäki* ‘svētkaln’, *Lintumäki* ‘putnakaln’, *Haukkämäki* ‘vanagkalns’, *Koppelomäki* ‘medņakaln’, *Pääskyvuori* ‘bezdelīgkalns’, *Varisvuori* ‘vārnukaln’, *Jouttimäki* ‘gulbja kalns’, *Hanhivaara* ‘zosukaln’, *Ilvesmäki*, *Ilvesvaara* ‘lūšu kalns’, *Oravamäki* ‘vāverkalns’, *Sikamäki* ‘cūkkalns’, *Koiravuori* ‘suņkalns’, *Perhovaara* ‘taureņkalns’, *Tähkävuo*ri ‘vārpukaln’, *Papumäki* ‘pupukaln’, *Mansikkämäki* ‘zemeņkalns’, *Vattumäki* ‘aveņkalns’, *Sanasmäki* ‘paparžkalns’, *Pihlajämäki* ‘pīlādžkalns’, pat *Palmumäki* ‘palmukaln’, *Mämmimäki* ‘somu Lieldienu pudiņa kalns’ u. c. (skat. arī Medne 2007, 45–56). Tie visi, lai gan somu valodā radušies no attiecīgiem toponīmiem, rāda nerealizētās iespējas arī latviešu antroponīmijā. Pēc S. Paikalas datiem (1985. g.), visizplatītākie no šāda tipa salikteņiem Somijā ir *Lehtimäki* (3367), *Välimäki* (3166), *Lähteenmäki* (3091), *Hautamäki* (2987), *Palomäki* (2222) un *Riihimäki* (1886) (Medne 2007, 21).

Somu valodā ir arī tādi unikāli salikteņi kā: *Kalliomäki* ‘klintskaln’, *Vuorimäki* ‘kalnakaln’ u. c. (Medne 2007, 51), sal. arī krievu uzvārdu *Холмогоров* ‘pakalnkaln’ (Ганжина 2001, 247).

Vācu valodā savukārt ir vairāki salikteņuzvārdi ar otro komponentu *-berg*, kuriem nav atbilstmju latviešu valodā, piemēram: *Brandberg* ‘ugunskaln’, *Gnadeberg* ‘žēlastības kalns’, *Grenzberg* ‘robežkalns’, *Schmiedberg* ‘kalējkalns’, *Schneeberg* ‘sniegakaln’, *Wasserberg* ‘ūdenskalns’ u. c.

Lietuviešu, poļu un krievu valodā šādas semantikas uzvārdu ir daudz mazāk un gandrīz nemaz nav saliktu uzvārdu, kuros būtu iekļauta leksēma ar nozīmi ‘kalns’. Kā liecina ne tikai fiziogēogrāfiskas semantikas uzvārdu sastatījums, bet arī citas pirmatnējās semantikas grupas, latviešu un tuvējo somugru kaimiņu (īgauņu un somu) antroponīmiskajā sistēmā (gan priekšvārdos, gan uzvārdos) etimoloģiskās semantikas ziņā ir vērojamas skaidras paralēles: ko-

pīgā ir vairāk nekā atšķirīgā. Latviešu (kā arī igauņu) uzvārdu struktūrā acīmredzama vācu valodas ietekme, tomēr tā nav tik liela, kā parasti tiek uzsvērts. Savukārt daudzas iezīmes (divcelmu priekšvārdi, īpaši liels skaits antroponimiskas cilmes uzvārdu u. c.) vieno poļu, lietuviešu, krievu un vācu uzvārdus. Vēstures gaitā ir izveidojies „antroponimiskais pasaules uzskats”, kas ir kopīgs daudzām tautām un valodām, taču teorētiski iespējamais semantiskais antroponimijas modelis nav pilnībā realizēts nevienā no salīdzināmajām valodām.

SURNAMES OF GEOGRAPHICAL (ELEVATED TERRAIN) ORIGIN

Summary

The focus of the study is on Latvian personal names, which are coined on the basis of Latvian appellative lexis. Personal names coined from the lexemes of the respective language, i.e., unborrowed anthroponyms, were chosen for comparison (in the Estonian, Finnish, Lithuanian, Polish, Russian and German language).

There are many surnames of geographical origin (530 or 19.6% of all surnames of Latvian origin) in Latvian anthroponymic system and, according to their original meaning, they are very diverse: surnames, the etymon of which (a) indicates elevated or lowered terrain; (b) is connected to water courses and water bodies; (c) other surnames.

There are around 180 compound surnames with the second component *-kalns* ‘hill’ and 13 with the second component *-kalniņš* ‘small hill’ in the reverse dictionary of V. Staltmane’s monograph, e.g. *Rožkalns* (45), *Brīvkalns* (40), *Zaļkalns* (37).

In most cases these surnames have originated from homestead names or other toponyms, but calquing is also possible. There are several examples that show clear parallels between Latvian and Finno-Ugric languages, whereas the respective surname is not recorded in the modern German language system (e.g., Latv. *Apškalns* ‘hill of aspen trees’ – Est. *Haavamägi* (9), *Haavamäe* (11) – Finn. *Haapamäki* – German **Eспенberg*).

There are several surnames of geographical origin recorded only in Latvian: *Ābelskalns* ‘apple-tree hill’ (3), *Dzintarkalns* ‘amber hill’ (1), etc.

This semantic sub-group of geographical etymons is extensively represented in Finnish and Estonian surname system. There are many compound surnames, which do not have analogues in the Latvian language, among them – *Etelämäki* ‘south hill’, *Tuiskuvaara* ‘blizzard hill’.

On the other hand, in German there are compound surnames with the second component *-berg*, which does not occur in Latvian, e.g. *Brandberg* ‘fire hill’, *Schneeberg* ‘snow hill’, etc.

One can conclude that surnames of such semantic origin occur much more rarely in

the Lithuanian, Polish and Russian languages, and there are almost no compound surnames including a lexeme with the meaning 'hill'. There are clear parallels in the anthroponymic systems of Latvian and its closest Finno-Ugric neighbours (Estonian and Finnish). The influence of the German language is clearly seen in the structure of Latvian (as well as Estonian) surnames; however, it is not as extensive as it is usually suggested.

AVOTI

Grzenia Jan 2004, *Słownik imion*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Igauņu uzvārdu reģistrs, <http://ee.www.ee/Nimed/> (2004 04 15).

Kohlheim Rosa, Volker Kohlheim, *Duden Familiennamen*, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag 2000.

Kuzavinis Kazimieras, Bronys Savukynas 1987, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius: Mokslas.

Latkovskis Leonards 1968, 1971, *Latgaļu uzvārdi, palames un dzymtas*, München: Latgaļu izdevniecība.

Latvijas Republikas Iekšlietu Ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes publicētie personvārdu saraksti, http://www.pmlp.gov.lv/?_p=664&menu__id=173 (2008 06 03).

Lempiäinen Pentti, 2004, *Suuri etunimikirja*, Helsinki: WSOY.

Mikkonen Pirjo, Sirkka Paikkala 1983, 1992, 2000, *Sukunimet*, Helsinki: Otava.

Naumann Horst 1978, *Das kleine Vornamenbuch*, Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.

Nummelin Juri, Elina Teerijoki 2003, *800 harvinaista etunimeä*, Helsinki: Nemo.

Rajandi Edgar 1966, *Raamat nimedest*, Tallinn: Eesti Raamat.

Rymut Kazimierz 1999–2001, *Nazwiska Polaków: Słownik historyczno-etymologiczny* 1, Kraków: Wydaw. IJP PAN.

Seppo Raivo 1994, *Eesti nimeraadat*, Tallinn: Olion.

Siliņš Klāvs 1991, *Latviešu personvārdu vārdnīca*, Rīga: Zinātne.

Vanagas Aleksandras (red.) 1985–1989, *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, Vilnius: Mokslas.

Vilkuna Kustaa 1997, *Etunimet*, Helsinki: Otava.

Ганжина Ирина Михайловна 2001, *Словарь современных русских фамилий*, Москва: АСТ Астрель.

Никонов Владимир Андреевич 1993, *Словарь русских фамилий*, Москва: Школа-Пресс.

Сталтмане Велта Эрнестовна 1981, *Латышская антропонимия. Фамилии*, Москва: Наука.

Суперанская Александра Васильевна 1998, *Словарь русских личных имён*, Москва: АСТ.

Тихонов Александр Николаевич, Лариса Захаровна Бояринова, А. Г. Рижкова 1995, *Словарь русских личных имён*, Москва: Школа-Пресс.

LITERATŪRA

Balodis Pauls 2004a, Antroponīmiskas izcelsmes uzvārdi Latvijā un kaimiņzemēs, *Tavs vārdadienu kalendārs – 2005, 2006, 2007*, Rīga: Nordik, 450–471.

Balodis Pauls 2004b, Faunas semantikas uzvārdi, *Onomastica Lettica* 2, Rīga: Latviešu valodas institūts, 37–84.

Balodis Pauls 2005, Toponīmiskas izcelsmes uzvārdi Latvijā: sastatāmais aspekts, *Baltistica* 4 priedas, 17–26.

Balodis Pauls 2006, Detoponīmiski uzvārdi: sastatāmais aspekts, in *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*, Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 60–71.

Balodis Pauls 2007, Cilvēka ārējā izskata motivēti uzvārdi, *Onomastica Lettica* 3, Rīga: Latviešu valodas institūts, 80–116.

Balodis Pauls 2008, Amatu un profesiju semantikas personvārdi, in Brigita Bušmane (red.), *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti* 1, Rīga, 267–277.

Blese Ernests 1929, *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas 1: Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI gs.)*, Rīga: A. Gulbis.

Bušs Ojārs 1997, Katsaus latvialaisiin sukunimiin, *Kielikello* 2/97, 31–32.

Laumane Benita 2004, Reljefa apzīmējumi Lejaskurzemē, in Benita Laumane (red.), *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*, Liepāja: LiePa, 229–261.

Medne Diāna 2007, *Saliktie somu uzvārdi ar ģeogrāfiskās nomenklatūras apelaīvu otrajā komponentā*, Bakalaura darbs, Latvijas Universitāte.

Närhi Eeva Maria 1996, *Suomalaista sukunimikäytäntöä*, Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Puha Risto 2000, *Latvialaistamisopas. Suomalaisten etu-, suku- ja paikannimien latvialaistaminen*, Vantaa: Relaxia.

Суперанская Александра Васильевна 1973, *Общая теория имени собственного*, Москва: Наука.

Pauls BALODIS

LU Latviešu valodas institūts

Akadēmijas laukums 1

LV-1050 Rīga

Latvia

[pauls.balodis@gmail.com]